

Mįslingasis uždrausto kambario kalinys

ĮVAIZDŽIŲ POETIKA

Poezijos skaitymas – sudėtingas dalykas, sąlygojantis skaitančiojo dvasios galių sukurius, minčių polėkius, subjektyvaus vertinimo poreikius. Nors teigiama, jog modernėjant pasauliui poezijos menas taip pat privalo kisti, komplikotis ir gilėti, kad išaugusio intelekto moderniosios civilizacijos atstovai tuo menu susidomėtų (3), šiandien išryškėja ganėtinai paradoksali situacija: beveik prieš pusimtį metų parašyti kūriniai sudėtingumu bei gelme gerokai lenkia daugelį moderniausių poetinių tekstų. Negana to, tiek prieš pusimtį metų, tiek ir dabar jie vienodai mielai skaitomi, nelengvai aiškinami ar interpretuojami.

Pasak H.G.Gadamerio, „būtent tuo ir išsiskiria menas: kas jame vaizduojama, nesvarbu, ar turi daug, ar mažai, ar visai neturi reikšmių, priverčia mus stabtelėti ir pritarti, kaip kad būna kažką atpažinus“ (4, p.52). A.Nykos-Niliūno kūryba nepriverčia stabtelėti – ji prikausto. Iš pradžių sunkoka kalbėti apie konkrečias šios poezijos reikšmes, nes atpažįstami poetiniai vaizdai, atveriantys skaitančiojo pasąmonės perspektyvas, įtraukia į begalinių asociacijų sūkurį, verpetuojantį jau vaizduotės, o ne racionalių mąstymų ar vertinimų sferose. Niliūno tyrinėtojai dažnai pabrėžia poeto keliones „per kalbas ir kultūras“ (6, p.355), mėgina išryškinti savitą jo kūrybos universalumą, nepamiršdami pabrėžti Niliūno-žemininko

pozicijos: jo poezija „orientavosi į kultūrvaizdį, ypačiai vakarietišką, atsivėrė kalbos ir kultūros klausimams, bet išliko ištikima žemei: iki pat paskutiniųjų metų Nyka-Niliūnas rašė eilėraščių, kurių poetinis audinys audžiamas iš tikrovės detalių“ (7, p.389). Apibrėžiančios sąvokos „tikrovės detalės“, matyt, turėtų būti suprantamos kaip sąlyginis apibūdinimas, nes niliūniški „mėlynais plaukais šunys“, į melsvus plaukus krintančios planetos, ant aslos kukčiojanti melsva akis, iš akių besisunkiantis šiltas vynas ar „gobtuvuotas nihilistas vabalas“ labai menku aidu teatliepia įprastai suvokiamai tikrovei. Teisingiau būtų akcentuoti ne detales, o ištisą vaizdą, kuris „yra tam tikros sielos būsenos atskleidėjas“ (2, p.376). Antra vertus, „vaizduotės fenomenologija negali tenkintis vaizdus paversdama išraiškai pavaldžiomis priemonėmis, ji reikalauja tiesiogiai išgyventi vaizdus, juos traktuoti kaip iš paties gyvenimo kylančius įvykius. Atsiradus naujam vaizdui, atsiranda naujas pasaulis“ (2, p.357). Vienam sielos būsenos akcentui – ištisas pasaulis.

Taigi čia bus mėginama subjektyviai aptarti Gastono Bachelard'o išskirtus *namų, kambario, durų, slenksčio, kiaukuto* įvaizdžius, apžvelgiant šių įvaizdžių kontekstą – platesnį kai kurių Niliūno kūrinių poetinį vaizdą. Galbūt tada susiklostys prielaidos autentiškai kuriančios sielos

Kambariai tampa atviri viskam, lieka tik tuščia kambario sąvoka, tik numanoma, natūraliai turėjusi būti apribota erdvė. Bachelard'as aptaria „dvelksmo ir vėjo namų“ sąlygiškai išskirtus tipus, pabrėždamas galimybę pasislėpti juose nuo įsisiautėjusios stichijos; „panašiai svajotume mąstydami vėjo malūno kresną kūgį. Justume jo žemiškumą, įsivaizduotume jį kaip su žeme susiliejusią pirminę pastogę, tvirtai joje stovinčią, kad galėtų kovoti su vėju“ (2, p.370). „Rudens elegijos“ sukurtame pasaulyje namas nesi-priešina, pasiduoda, kartu išduodamas ieškančiuosius užuovėjos, o patys ieškantieji šios išdavystės apnuoginami iki širdžių, nebeišgalinčių gražinti išpustyto jaukumo ar pripildyti neišmatuojamos tuštumos. Svajotojų manymu, „priešiškumo, audros ir uragano žvėriškų pavidalų akivaizdoje namo teikiamos apsaugos ir priešinimosi vertybės perkeli-amos į žmogiškųjų vertybių lygmenį. Namas gauna žmogaus kūno fizinę ir moralinę energiją“ (2, p.356). Cituotame pavyzdyje jis visiškai nieko nesaugo ir nesi-priešina, vadinasi, nebėra vertybė, taigi sunku įsivaizduoti kokią nors įmanomą žmogaus „fizinės ar moralinės energijos“ reiškimosi galimybę. Tokias prielaidas iliustruoja riksmė gėstančių kūnų įvaizdis.

Ištirpusios *durys* nubraukia aibę būse-nų, kurias galima būtų patirti; vėl prisiminus prancūzų mokslininką, „paprastos durys žadina delsimą, pagundų, geismo, saugumo, mielo priėmimo, pagarbos vaizdus“ (2, p.497). Išėitų, jog vaizduotė nebekils iki panašių sąvokų atveriamų aliuzijų, o išgyvenamos ir fiksuojamos sielos būsenos nepavadinsi žadinančia ryžta ir gimdančia skaidresnes viltis. Beje, „durys schematinai dvi stiprias galimybes, tiksliai klasifikuojančias du apmąstymo tipus. Kartais šios durys gerai uždarytos, užsklęstos, užrakintos, kartais – plačiai atvertos“ (2, p.496). Niliūno poezijoje durų įvaizdžio suponuojamos

du galimybės dažniausiai tampa viena, kurią teisingiau būtų pavadinti ne-galimybe: arba duris randi užsklęstas, neįleidžiančias į saugumo sferą, arba visiškai atlapotas: „Duris atplėšia vėjas į visus namus, – / Ir tiesiasi erdvėm jo sidabrinės kasos...“ (Vaza; 1, p.141), nebegalinčias apsaugoti, paprasčiausiai iš-tirpusias... Kai norima atverti svetingesnę namo erdvę, namuose įkurdinti nors menkutę gyvybę, pajusti šiltesnį būties kvėptelėjimą, kai mėginama pabrėžti tik-rąją, archetipinę namo paskirtį, skirtingos erdvės „atitveriamos“ gyvais langais arba langinėmis:

Ir ašėjau svajonėm kaip takais namo. Parėjęs
Su liepomis klausiausi, ar namie visi,
Kol vėl į saulę, kaip didžiuliai mėlynai žiedai,
langinės atsivėrė
Ir ėmė lietus iš vidaus pasaulio ilgesys.
(Pavasaris 1946; 1, p.182)

Gyvasčiai, budinančiam judėjimui kodo-ti taip pat pasirenkami langai: „Na-mai žalsvais langais; ir vėjas ūžia, grįžęs iš kelionės“ (Pavasario simfonija; 1, p.78).

Durų funkcija tampa nebeaiški, sun-kiai suvokiama: „Kai parėjome namo švie-sos alėjom / (Durys gydė sužeistus pirš-tus)...“ (Aš atsimenu, kaip mes abu; 1, p.143). Durys Niliūno poezijoje dažnai nebevarstomos, jomis jau nebesinaudo-jama; tikriausiai todėl, kad nebesitikima už jų išvysti nieko, kas teiktų paguodos ar ramybės: „Gera. Einu. Tik tu palauk, kol senstančias duris apsikabins lanks-taus kaštano šakos...“ (Sapnas; 1, p.136). Taigi kartu tarsi išblėsta aistra veržtis pažinti būties begalybės mįslę; toji pati būtis duris gali atverti arba užtrenkti, tačiau gilinantis į kai kuriuos Niliūno kūrinius, ima atrodyti, jog po truputį įsi-vyrauja kartėliu atmieštas abejingumas bet kokiam veržimuisi, išišaknią abejo-nė: ar verta tas duris atverti, jeigu vis tiek išvysy destruktijos paženklintą sritį.

Ir toliau mėginant nuosekliai remtis Ba-chelard'o siūlomomis išvadomis, galima prisiminti dar vieną pabrėžiamą teiginį:

„Beribiškumas – mummyse. Jis siejasi su savotiška būties ekspansija, kurią varžo gyvenimas, stabdo atsargumas, bet kuri vis tiek atgyja vienvėje. Kai esame ramūs, nejudame, atsiduriame kitur, svaiojame beribiame pasaulyje. Beribiškumas – imobilaus žmogaus judėjimas. Beribiškumas – tylių apmąstymų dinamikos bruožas“ (2, p.466). Išeitų, kad durų įvaizdis nėra vienintelė priemonė atverti kelią į būties meditacijas. Tuomet galima daryti prielaidas (galbūt net išvadas), jog Niliūno poezijoje durys traktuojamos kaip susiklosčius konkrečioms aplinkybėms tapęs nebereikšmingas negyvenamo namo atributas, „modeliuojantis“ visas nemaloniausias vaiduokliškos, šaltos buveinės keliamas asociacijas. Tai nėra saugumą garantuojantis skydas, tai tik galimybė dar kartą nusivilti truktelėjus rankeną. Durys nėra vienintelis kelias į beribiškumo potyrį.

Dar „Žemės“ antologijoje J.Girnius labai paprastai suformulavo savaip suvoktą Niliūno kūrybos dėsningumą: „...visa vaikystė – viena nuostabi pasaka. Iš čia toks skaudus poeto grįžimo į namus ilgesys. Tačiau vaikystė neberandama nė tuose namuose, kuriuos ji buvo perkūrusi nuostabios šalies pilimi. Todėl ir tenka poetui, tik priėjus prie slenksčio, vėl pasukti negrįžtamai atgal, kraujui šaukiant: namo“ (5, p.49). „Beribiškumas – mummyse“, vadinasi, vaikystės pasaulį taip pat įmanoma svajoti, įmanoma laisvai judėti būties erdvėse ir aplankyti svajonėse kažkada pasistatytas pilis, bet tikrojo saugaus pasaulio – vaikystės namo užuovėjos – konkretus pavidalas deformavosi; tikrasis namas susmego palikęs iškreiptą būsto idėją. Tiesa, prie slenksčio prieinama; svajojančiam skaitytojui gali kilti klausimas: „Argi būtina keliauti į tolimą praeitį, kuri jau mums nebepriklauso, kad sakralizuotume slenkstį? Gerai yra pasakęs Porfirijus: „Slenkstis yra šventas daiktas“ (2, p.497). Prieitas slenkstis paprastai nėra peržengiamas, tikriausiai to-

dėl, jog nenorima nužeminti „slenksčio dievo“ (2, p.497). Paliekama laisvė viltis: neperžengiau; galbūt peržengęs nenusivilčiau, tačiau iliuzija malonesnė už galimybę patikrinti menkai įtikėtiną prielaidą. Slenkstis įsivaizduojamas visiškai atsietas nuo durų; tai žymiai stabilesnis, tvirtai įaugęs į žemę, nieko neslepiančias, kantriai laukiantis nepaneigiamas praeities, taip pat ir netolimos ateities laidas. Slenkstis kelia aliuzijas į nujaučiamą skaidresnę būtį, besisiejančią su miglotais iš pasąmonės plūstančiais maloniais kažkada vis dėlto buvusios šviesios vaikystės vaizdais:

Kiekvieną dieną, peržengus medinį slenkstį,
Krūtinėn smelkias džiaugsmas –
Jis ateina kaip vaikystėj moteris prie šulinio
Vienatvės duoną girdančio vandens (...)
(Kasdieniškoji poema; 1, p.150)

Slenkstis sergsti: „Šiandieną mano sargas slenkstis miega / (Ir jis dainuoja su pavasariu sapne!)“ (Sapnas; 1, p.136). Galima numanyti, jog sergėti dabar tegalima namų provaizdį, pačią nepajudinamo būsto idėją, kurią būtina išsaugoti kaip amžiną paguodą teikiančią viltį.

Niliūno namai ne visada tapomi ar svaiojami kaip tradiciškam namų supratimui priešingas prisiminimas; jais ne visada naudojamosi pačiai namų idėjai išryškinti (namų idėja dažniausiai „apverčiama“ pabrėžiant beviltiškai nykią kūrinio subjekto sielos būseną). Namuose tebegyvena daiktai, baldai, mąstomi kaip neatskiriami namo atributai. „Stalčių, skrynių, užraktų, spintų tema – neišmatuojamas intymumo apmąstymų rezervas. (...) Jie (baldai. – I.Ž.) – sudėtiniai objektai, objektai-subjektai. Kaip ir mes, per mus ir mums jie turi savąjį intymumą“ (2, p.381). Niliūno kūrinių žmogus taip pat atsiveria daiktui, saugančiam (panašiai kaip ir durys) mįslingą būtį (prancūzų tyrinėtojo teigimu, stalčiaus, spintos ar komodos tiesiog neįmanoma įsivaizduoti ar jų svajoti tuščių), galbūt ir geidžiamą atsakymą:

Žiemos šviesa ateidavo ir šaukdavo,
 Lyg atsisveikinti norėdama ir vėl išeit toliau.
 Aš įsisupdavau į drabužius skurdžius giliau
 Ir, nesuprasdamas, kodėl taip skauda
 Man trapią dvasią nuo to ilgesio ir šalčio,
 Atidarydavau gelsvos komodos stalčių,
 Ieškodamas, kas man padėtų į pasaulį

iškeliaut (...)

(Berlyno improvizacijos IV; 1, p.117)

Išplitusi ir su išoriniu pasauliu susiliejusi sienas praradusio namo erdvė, kurioje nebegali būti saugus, „atperkama“ komodos stalčiaus tūrio, savitai intymios sferos, į kurią projektuojamos subjekto mintys, kuri gali prasiverti ar užsiverti tik pačiam subjektui panorėjus. Vadinausi, pastarasis turėtų pasijusti gebąs šią erdvę valdyti, nors ir nebūdamas tikras savo paties galimybėmis stalčiaus tūrį išsemti. Toks gebėjimas galėtų būti suvokiamas kaip reali atspara apmąstant dabartinę sielos būseną – remtis į praeitį nebegalima, durys į saugų prieglobstį užvertos, paprasčiausiai jomis nebesinaudojama; taigi belieka pasitikėti savo valia. Be to, panorėjus galima atgaivinti malonias detales, atminimuose išsaugotas kaip saugumo ir ramybės iliuzijas keliančios spintos, „kur miega / Lentynoj šiltas cinamono kvapas“, slaptį (Prarastas rojus; 1, p.250).

Koncentruojantis į Bachelard'o išskirtus pagrindinius erdvės poetikos elementus, kurie atrodo tikrai reikšmingi Niliūno poezijoje, vertėtų paminėti *kiaukuto* įvaizdį. „Besislepianti, į kiaukutą panyranti būtybė ruošiasi „išeiti“. Ši tiesa taikytina visoms metaforoms, pradedant mirusiojo prisikėlimu ir baigiant staigiu tylinčio asmens prabilimu. (...) atrodo, jog savo kiaukuto sąstingyje užsikonservavusi būtis rengia temporalius būties proveržius, jos verpetus“ (2, p.408). Svajodami paties Niliūno situaciją, „įkalintos būties“ sąvoką galėtume tiesiogiai pritaikyti mėgindami vaizduotis poeto sielos būseną. Ir visa jo poezija gali pasirodyti kaip „patys dinamiškiausi pro-

veržiai“, verpetuojanti gyvastis, užkoduota paslaptingoje kiaukuto spiralėje. Poetiniai Niliūno tekstai kartais tiesiogiai perteikia kiaukuto ar sraigės suponuojamus vaizduotės polėkius:

Mažytis spindulys, atbėgęs lubom,
 Nušoka ant rokokinio sietyno,
 Lengvai siūbuojančio aušros ritme, –
 Ir šiltas, kiaukuto rausvumo kūnas,
 Kaip sraigė išsitiesusi prie jūros,
 (O tyras ir gaivinantis ošime!)
 Atmerkia sapno sudrumstas akis (...)

(Rytas; 1, p.194)

Gyvasties kupinas kūnas įsivaizduojamas kaip materializavęsis prasiveržiančios, kunkuliuojančios būties pavidalas, pažymėtas prakilniu kiaukuto perlamutro rausvumu. Galima įsivaizduoti sakralią erdvę, pripildytą įstabiausių garsų ir vaiskumos („O tyras ir gaivinantis ošime!“), kažkokio „pirmykščio“ kriauklėje gaudžiančio užesio; su sraige lyginamas kūnas, išsitiesęs saulės spindulio nutviekstame kambaryje, suponuoją dar daugiau aliuzijų: „kai gyvenimas įsikuria, užsidaro, apsisaugo, pasislepia, vaizduotė ima simpatizuoti šioje saugioje erdvėje gyvenančiai būčiai. Vaizduotė išgyvena šį saugumą visais jo atspalviais...“ (2, p.424). Neužpildytą šviesaus vaikystės namo svajonių nišą atsveria gamtos sukurtos kiaukuto tvirtovės svajojami vaizdai. Sraigė įkūnija tarsi patrakusią gyvastį, gaivališką vitališkumą, kompensuojantį subjekto, negalinčio atverti apaugusių, „užakusių“ durų į būties paslaptį, bejėgiškumą. Sraigės kiaukutas – vaizduotės išgyvenamo saugumo laidas, numanoma visada egzistuosiančios gyvybės garantija:

Aš būsiu pirmas po saulėgražos lietų –
 Neišsipildymas, pavirtęs lietumi;
 Lietus – tirštas, limpantis ir pilnas sraigių,
 Tekantis tavo liemeniu,
 Nuplaujās svetimų man rankų dulkes (...)

(Medis iš Green Point; 1, p.189)

Bachelard'as, aptardamas kiaukuto suponuojamus mąstymus, cituoja Charbon-

neaux-Lassay: „Kriauklė, tiek jos šarvas, tiek ir vidinė dalis, senovės žmonėms buvo žmogaus visumos, kūno ir sielos, emblema“ (2, p.412). Sraigė simbolizavo nenugalimą prisikėlimo viltį. Nors ir negalima įžvelgti visiškai aiškių aliuzijų į krikščioniškąją sferą, tačiau vienoje Niliūno strofoje labai įdomiai susipina Kristaus ir vilties prisikelti simbolika:

Didžiulės žuvys – raudonais plaukais,
Aukštiniais pelekais, safyro žvynais
Ir fosforiniais kiaukutų karoliais –
Atsimušančioj Turgaus aikštėj nardė
Tamsiai žalsvam kristalo vandeny.
(Euridikės kapas; 1, p.234)

Vadinasi, vos priėjęs prie išsiilgtų namų slenksčio, kaip apibendrina J.Girnius, Niliūnas iš tikrųjų nepasuka negrįžta-

mai atgal; jis sutinka pasirinkti kitokią grįžimą – grįžimą į kultūros ir gamtos namus, į komodų stalčiuose saugomas paslaptis ir kiaukuto sienų atitvertą saugią erdvę, ošiančią neįmenamą būtį.

Niliūno poezija per daug gili, kad būtų įmanoma viltis pasiekti jos dugną, jo pasirinktieji namai per erdvės, kad tikėtumeis apeiti kiekvieną kertę.

Apibendrintai ryškindamas Niliūno fenomeną, D.Sauka pateikia paties poeto žodžius apie save: „Aš esu fantasmagoriškasis *sanctum*, uždraustas kambarys, į kurį niekam nevalia įeiti, ir iš kurio aš pats nebegaliu išeiti“ (8). Verpetuojanti būties paslaptis įtraukė savo sukūrį. Ar tai nėra ženklas, jog kūrėjas jau numano atsakymą į būties mįslę, kurią įminti leidžiama tik išrinktiesiems?..

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Nyka-Niliūnas A. Eilėraščiai: 1937–1996. Vilnius, Baltos lankos, 1996.
2. Bachelard G. Svajonių džiaugsmas: Ugnies psichoanalizė. Vanduo ir svajonės. Erdvės poetika / Vertė G.Baužytė-Čepinskienė. Vilnius, Vaga, 1993.
3. Eliot T.S. Selected Prose. London, 1953.
4. Gadamer H.G. Grožio aktualumas: Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė / Vertė G.Grinytė. Vilnius, Baltos lankos, 1997.
5. Girnius J. Žmogaus prasmės žemėje poezija // Žemė: Naujosios lietuvių poezijos antologija. 2-asis leid. / Red. K.Bradūnas. Vilnius, Vyturys, 1991.
6. Martinaitis M. Prisipažinimai // Nyka-Niliūnas A. Būties erozija. Vilnius, Vaga, 1989.
7. Skrupskelytė V. Alfonsas Nyka-Niliūnas // Lietuvių egzodo literatūra. 1945–1990. 2-asis leid. / Red. K.Bradūnas ir R.Šilbajoris. Vilnius, Vaga, 1997.
8. D.Saukos citata iš jo 70-ajam gimtadieniui skirtą vakaro „Literatūros faustiškoji priedermė“, vykusio Vilniuje, Lietuvos menininkų rūmuose, 1999 10 09.

Gauta 1999 10 24

Paragta 1999 11 30

Indrė Žekevičiūtė

THE MYSTERIOUS PRISONER OF THE FORBIDDEN ROOM

A Poetics of Images

Abstract

This article analyses the poems of A.Nyka-Niliūnas and pays special attention to the images or symbols which seem to explain the origin of the poet's creative impulses. Given the complexity of Niliūnas' poems, it is quite difficult to discuss its images or ideas from a single perspective. Nevertheless, the author of this article has tried to find approaches that offer insight into the essence of the poet's creative processes. Extensive use has been made of the theories of Gaston Bachelard. In exploring the poetics of space characteristic of Nyka-

Niliūnas, special attention has been given to the images of *house, room, door, window, doorstep and shell* as well as to the context of these images. It seems that the poet interpreted these images quite differently and in a manner which reveals his unique creative insight within the context of the spiritual situation characteristic of many post-war Lithuanian emigrés. Niliūnas' images can be considered as specific codes of the experience of solitude, despair, uncertainty as well as of the poet's desire for knowledge and timeless vitality.